

Mérei András:^{*}

A NÉMETEK TÁJFORMÁLÓ SZEREPÉNEK NÉHÁNY ASPEKTUSA A BÁNSÁGBAN

SOME ASPECTS OF THE ROLE OF THE GERMANS CONFIGURING THE LAND „BANAT”

ABSTRACT

Banat was one of the biggest territory of the Folk-Germans in the Carpathian Basin. After reconquering the land in 1717, the Habsburger Monarchy established a special administrative unit called „Temesi Bánság”. The Court decided to call roman catholic settlers from Western-Europe to enhance the hegemony of the empire against the muslim Ottomans. The settlers were mainly ploughman and handicraft germans from Elsass, Westfalia, Luxemburg, Saxonia, Bavaria, Württemberg), but the land became multiethnic and multireligious because of the Hungarians, Serbs, Romanians and other nationalities (Bulgarians, Jews) by the Germans.

One of the most interesting question is how the German nationality and in case – as part of the history – the german Third Reich used and reformed the land „Banat”, what was the agricultural-industrial-cultural effect of the German folk including the Nazi era’s investments. How could the Germans establish new settlements and build representative districts in the cities. In this study we collect the main flavours of the German attendance (industry, finance, the influence of the Third Reich) which could univocally develop.

Bevezetés

A török kiűzésének befejeztével a 18. század első felében megkezdődött a „harmadik honalapításnak” is nevezett átrendeződés a Habsburg Birodalomba tagozódó Magyarországon és a pozsareváci béke után sajátos igazgatási forma alá került Bánságban.¹ A Bánság az egyik utolsóként felszabaduló területe volt az egykori Magyar Királyságnak, mely eztán – a harcok és megpróbáltatások során megtizedelődött népesség és az oszmánokkal szembeni védőbástya szerep okán – a Habsburg újranevelési politika színterének egyik szimbolikus térségévé vált.² A betelepített népcsoportok közül számbeli értelemben kiemelkedtek a főleg Elzászból, Vesztfáliából, Luxemburgból, Württembergből, Bajorországból, Frankföldről, Szászországból és Sziléziából származó németek. A felsorolásból is kitűnik, hogy egy etnikai vizsgálatban nem kezelhetjük őket egységesnek, többek között ezért sem helytálló a rájuk használt sváb vagy Duna menti sváb fogalom, elnevezés. A Bánság már a török megszállás alatt megszűnt magyar többségű terület lenni, megjelentek a főleg kereskedésből élő, és a török elől északra vándorló szerbek, valamint a Kárpátokból az Alföld irányába lehúzó, pásztori életet folytató románok. Ha minden etnikumot figyelembe veszünk, a Bánság Európa egyik leginkább kevert népességű területévé vált.³ Ebben a helyzetben a népek egymás mellett éléséből és a táj földrajzi adottságaiból következően sajátos szerepek hárultak egy-egy etnikumra, mely szerepek jellemvonásai érdemben nem változtak, csak a kor technikai fejlődésével lépést tartva változtak. Jelen tanulmány ezt a

^{*} MSc, PhD-hallgató, PTE Földtudományok Doktori Iskola.

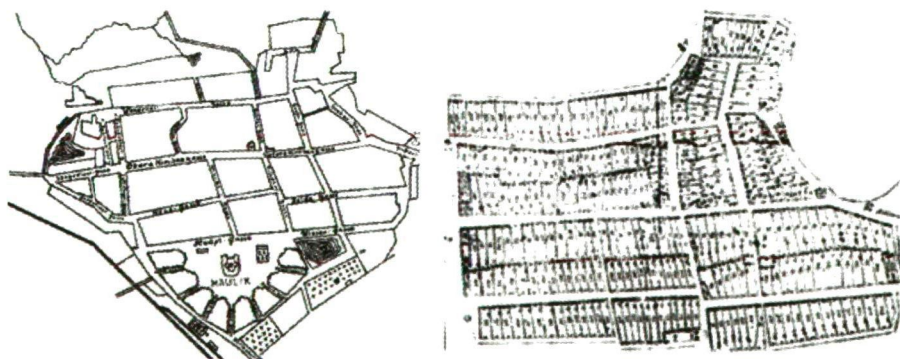
szerepvállalást szűkíti le a bánsági németségre vonatkozóan, melynek tájformáló tevékenységét vizsgálja – megítélésünk szerint a leglényegesebb elemeiben – a települések arculatának megváltozásában, a gazdasági életben, az iparban, a pénzügyben, valamint a Németország személyében megtestesülő külső, a megszállt részeken közvetlen hatásában.

1. Változások a településhálózatban a 18. századi német betelepítések következtében

A kultúrtáj, és benne a településhálózat megritkult az oszmánok elleni hadjáratok következtében, illetve a folyószabályozások előtti eleve ritkább szerkezete miatt a Bánság gazdasági és katonai értelemben is meggyengült. A Habsburgok felvilágosult abszolutista berendezkedésének ugyanakkor célja egy erős európai nagyhatalom kialakítása volt. A merkantilista és fiziokrata tanok gyakorlatba ültetése pedig a gazdasági élet, főleg a mezőgazdaság és a kereskedelem fellendülését eredményezték. Ehhez kapcsolódott a uralkodók – III. Károly, Mária Terézia és II. József – telepítési politikája. A birodalom újjáépítésének részét képezte a településhálózat helyreállítása is, mely a meglévő települések új részekkel/telepekkel történő kibővítésén túl új falvak létesítését is jelentette. A letelepedők hajlékainak felépítésekor a bécsi korona által 1772-ben kiadott ún. Impopulations Haupt Instrukcions utasításait vették figyelembe, mely szerint a települések csak árvízmentes magaslatokon, szabályos négyszög alakban, középen ugyanolyan szabályos piactérrel épülhettek. Az egymást derékszögben metsző, egyenes utcákban a telkek arra merőlegesen helyezkedtek el, minden porta mérete azonos volt, ugyanis a parcellák és utak kimérését hadmérnökök végezték. Az így kialakult sakktabla alaprajzú települések a Marostól délre, a Bánság területén gyakori.⁴

1. ábra. Perjámos település jellegzetes szerkezetei, Haulik félköríves szerkezete (jobbra), míg a tőle északra lévő Altdorf sakktabla alaprajzú településrész (balra)

Figure 1. Structures of settlement Perjámos, Haulik with it's semicircular shape (right) while Altdorf has a chessboard layout (left)

Forrás: <http://www.hog-perjamosch.de/13912/13966.html> (2010. 01. 15.)

A bánsági településfejlődést jól szemlélteti Perjámos esete: 1724-ben érkeztek az első német telepesek, akik az új települést az elpusztult helyén alapították. Az utcákat és a telkeket hivatalnokok mérték ki; a németek a korábbi utcaneveket átvették. Ez az időszak nem csak a település építéséről szólt, hanem a gazdaságuk kialakításán is, mert 1729-ben

megszűnt az adómentesség, az addig felhalmozott vetőmag, jószág, élelmiszer, mezőgazdasági gépek és épületek adóját be kellett fizetniük.⁵ Közben árvizek nehezítették a megélhetést. A betelepülések második szakaszában, 1763-64-ben 74 család érkezett Perjámosra. 1774-ben 1231, majd a József-kori telepítések és a szaporodás nyomán, 1789-ben 1628 főre nőtt a népesség. A 19. századtól a zágrábi püspökség tulajdonába került a település, mely a pusztító betegségek (1831-es kolerajárvány) ellenére növelni tudta népességszámát. 1842-ben alakították ki a piacteret, mellyel egyben vásártartási jogot is elnyert. 1845-ben alapították Haulik településrészt, melyet Georg Haulik von Varalya püspökről neveztek el. Az új településen 1847-ben templom, 1853-ban iskola épült. 1870-ben kapott Perjámos vasút-összeköttetést, mely gazdasági fellendülést is hozott: többek között gőzmalom, takarékszövetkezet és távíróközpont is létesült. 1888-ban 5861 lakója volt.⁶

2. A bánsági németek az első Jugoszláviában

2.1. A németek száma, a cenzusok problematikussága

Az újonnan létrejövő állam nemzetközi jogi alappillére az 1919. 09. 10-én proklamált Saint Germain-i, illetve az 1920. 06. 04-én kihirdetett trianoni szerződés volt. Az utóbbi értelmében a Bánság nyugati területét – mintegy 9300 km²-t – az SHS Királysághoz, míg keleti felét (10 ezer km²) Romániához csatolták.

A bánsági németiség jugoszláviai létszámának pontos meghatározását több tényező nehezíti és az elvégzett népszámlálások dokumentációja sem ad egyértelmű számot a németiség (és természetesen a többi etnikum) számát illetően. Az állami nemzetiségpolitika fontos eszköze volt a nyelvi és nemzetiségi különbségek politikai szintre történő emelése, mely heves összetűzéseket eredményezett (minden téren szerb dominancia érvényesült), így a népszámlálások nem adhattak valós képet az etnikai-vallási viszonyokról, noha jogilag minden népet megilletett a saját nemzetiségi jegyeinek viselése, nyelvének használata, vallásának gyakorlása. Itt érdemes megjegyezni, hogy egész Délkelet-Európában a köznépi, irodalmi és hivatali nyelv elkülönült egymástól, ami szintén megnehezíti a népi hovatartozás meghatározását. Ezen tényezők figyelembe vételével vizsgálhatjuk csak az 1921. január 31-i és az 1931. március 31-i jugoszláv népszámlálásokat. Különösen az utóbbi cenzusra nyomta rá bélyegét a tekintélyelvű és kisebbséggyűlölő rezsim – a szerbség túldimenzionálása a kisebbségek rovására ment.

Jelen összefoglaló elemzés témája szempontjából kevésbé fontos a német nemzetiségűek számának megemlítése (önbevalláson alapuló, épp ezért szubjektív népszámláláson nemzetiségre vonatkozóan egyébként sem lehetnek pontos adatok). Sokkal fontosabb a háztartások, az egyes termelő üzemek számának és területi elhelyezkedésének vizsgálata, mely alapvető gazdasági, következményeket is jelent egyben, még ha a korábbi tulajdonviszonyokat a politika meg is változtatta. Irányadónak számít a kérdést illetően Schumacher L. és Wüsch, J. statisztikai-empirikus kimutatása, mely 1939-ben 536 800 főre becsülte a teljes jugoszláviai németiség, és 125 800 főre a bánsági németiség számát, a migrációt és az általános viszonyokat figyelembe véve. Ha ezt a számot összevetjük az 1921-ben számlált 505 790, és az 1931-ben összeírt 499 696 némettel, jelentős eltérést láthatunk.⁷

2.2. Német tulajdonban lévő ipari üzemek

A fejezet címe minden olyan ipari üzemet (vállalkozást) magába foglalja, melynek tulajdonosi köre német többségű, illetve tulajdonosai között német nemzetiségűek is vannak (németbirodalmi és osztrák németektől eltekintve). Számukat tekintve a népi német és

birodalmi német vegyes tulajdonú vállalkozások elvétve fordultak elő. A birodalmi német vállalkozások – köztük nagyvállalkozások, bankok, ipari és kereskedelmi részvényesek – 1941 után jelentek meg nagy számban a Bánság területén, de a népi német vezetés ellenállása miatt végig jelentéktelenek maradtak. Az 1941-es jugoszláviai hadjárat után komoly németbirodalmi érdeklődés középpontjába került a Bánság, új ipari ágazatok telepítése és a meglévő vállalkozások részesedésének megszerzését illetően is. Ezen törekvéseket a megszálló hatalom támogatta, mint ahogy a német állami bank fióküzletének kialakítását is. Könnyen elképzelhető, milyen gyorsan túl tudta volna szárnyalni a birodalmi ipar a népi németek fennálló üzemeinek termelékenységét és a kereskedelmük volumenét. A népi német gazdaságpolitika azon az elven alapult, hogy a birodalmi hitellel felépülő gazdaságot segítik felépíteni, miközben saját alapítású vállalkozásaikat is fejlesztik és tőkésítik. Ezzel elkerülték, hogy a birodalmi német üzemek átvegyék a gazdaság teljes irányítását.

A bánsági népi német ipar jellemzője, hogy az élelmiszer- és kézművesipar túlsúlyos szerepű a természetföldrajzi adottságoknak köszönhetően. A legfontosabb iparágai – malomipar, kenderipar, tejipar, cukoripar, húsipar, gyógynövényipar, bortermelés, szeszipar – mellett a kézművesipari ágak (téglaégetés, kovácsolás, mechanikus gépek gyártása).⁸

A vajdasági (beleértve a Bánságot is) viszonyokat jól prezentálják az újvidéki és nagybecskereki Kereskedelmi- és Iparkamarák 1939-es jelentései. A kamarák gyakorlatilag lefedték az egész Vajdaságot (a Baranya-háromszög kivételével), s így a jugoszláviai németiség 80–85%-áról szolgáltatnak információt. A jugoszláv állami Kereskedelmi- és Iparkamara ráadásul felméréseket készített 1939-ben az ipari- és kereskedelmi vállalkozások tulajdonosainak nemzetiségi hovatartozását illetően. A jelentések szerint a németek ipari részvétele az elektrotechnikai-, vas- és acél-, fa-, élelmiszer- és textiliparban kiemelkedő a hasonló délszláv és egyéb, főleg zsidó tulajdonú üzemek között. Mindezt megerősítik a német megszállás alatt, 1941–44 között elkészült tábornoki felhatalmazásra készített jelentések a szerbiai Bánság gazdaságáról (Bericht des Generalbevollmächtigten für die Wirtschaft in Serbien-Banat), melyek tartalmazzák többek között a kisajátított zsidó tulajdonban lévő üzemeket is.

1. táblázat. A legfontosabb etnikum aránya összehasonlítva az ipari üzemek tulajdonosainak etnikai arányával (1939)

Table 1. The rate of the most important ethnics compared with the rate of the nationality of the industrial work's owners

Etnikumok	Népességszám arányuk 1939-ben a Vajdaságban	Ipari üzemek tulajdonosi megoszlása 1939-ben a Vajdaságban
Magyarok	19%	5%
Németek	20%	43%
Szlávok	44%	12%
Egyéb	17%	40%

Forrás: Egger, L. Das Vermögen und die Vermögensverluste der Deutschen in Jugoslawien. 1983.

2.3. Legfontosabb iparágak

2.3.1. Malomipar

A malmok földrajzi elhelyezkedésének és tulajdonosuk nemzetiségi hovatartozásának megállapítása még a németek kitelepülése előtt megtörtént. A Bánságra vonatkozó adatok az 1941-es német megszállás és berendezkedés utáni állapotokról tanúsítanak. Ekkorra a zsidó tulajdonú malmokat már kisajátították.⁹

2. táblázat. A malmok száma és tulajdonosaik nemzetisége a szerbiai Bánságban (1941)**Table 2. Number of the mills according to the owner's nationality**

Magyar	10 malom
Német	77 malom
Szerb	13 malom
Román	5 malom

Forrás: Egger, L. Das Vermögen und die Vermögensverluste der Deutschen in Jugoslawien. 1983.

2. ábra. Malmok a Bánságban**Figure 2. Mills in the Banat**

Forrás: Hesse, P.: Der Donau-Karpatenraum, 1943.

2.3.2. Téglagyártás

A téglagyártás alapfeltétele – az agyagos-lösszős talajok – szintén adott volt ahhoz, hogy komoly iparág fejlődhessen belőle. Az ezzel kapcsolatos mesterségeket nem csak a városi némettség űzte (cserépkályha-építő, téglagyártó mester), hanem szinte az összes falusi településen – természetesen kezdetlegesebb formában – jelen volt ez az iparág. Továbbá a többi népi német szállásterületet is figyelembe véve, megállapítható, hogy a szinte kizárólag németek kezében lévő téglagyártók Jugoszlávia városépítéseiben aktívan közreműködtek.

Az ipar volumenéről, főleg annak kapacitásáról azonban kevésbé pontos adatok maradtak fenn. Az újvidéki Tégláégetők Szövetségének megalapítása után a Vajdaság területén 186 tulajdonost tartottak nyilván, akik közül 98-an voltak németek. A németek téglagyáraiban összesen 4500–5000 munkavállaló dolgozott. A jugoszláv Ipari- és Kereskedelmi Kamara nehéz, egyszerű, vidéki (paraszti) és vályog tégláégetési ágakat különböztetett meg. Általában minden faluban volt egy paraszti tégláégető, mely az üzemformát tekintve nem nevezhető valódi ipari struktúrának, sokkal inkább a helyi lakosság vályog és agyagégetési tevékenysége volt.

Az iparág jellemzője volt, hogy kiemelkedtek egyes, regionális jelentőségű vállalkozások. Ilyen volt a Bohn-féle családi vállalkozás is, melynek téglagyárai Nagykikindán, Törökbecsén, Szenthubertben, Károlyligetben, Vinkovciban, Dalmáciában, Magyarországon és Romániában is.¹⁰

2.3.3. Egyéb német vonatkozású iparágak

A Bánság területéről meglehetősen pontos adatok maradtak fenn a kitelepülést megelőző állapotról a nagybecskereki Ipari- és Kereskedelmi Kamara tagsági jegyzékének és a Német Népcsoport-igazgatási Népi Gazdasági Főhivatal által a német iparosok körében végzett összeírásainak (Hauptamt für Volkswirtschaft der deutschen Volksgruppenverwaltung) köszönhetően. Ezekben az iparágakban a német jelenlét általában nem elsődleges, kivételt képeznek azonban a kézműves üzemek, amelyek manufaktúrális körülmények között működtek (pl. egyes fa- és bútörüzemek, cipészetek).

3. táblázat. A Nyugat-Bánság legfontosabb ipari üzei az 1930-as években

Table 3. Western Banat's main industrial factories in the 1930's

Település	Radiátor-gyár	Gépgyártás	Vasöntöde	Hajógyártás	Papíripar	Fa- és bútör- ipar	Cipő- ipar	Textil- ipar	Hús- ipar	Sör- ipar
Nagybecskerek	X				X	X		X		
Nagykikinda		X	X							
Versec		X				X		X		
Pancsova		X		X		X		X		X
Ferenchalom							X			
Nagykárolyfalva									X	

Forrás: Egger, L. Das Vermögen und die Vermögensverluste der Deutschen in Jugoslawien. 1983.

2.4. Pénz- és hitelintézetek

A Nyugat-Bánságban 1929-ben 46 bankból 16 volt német, mely intézetek a teljes bán-sági részvénytőke 31%-át, a takarékbetétek 51,5%-át, a megtakarítások 44,4%-át birtokolták. E bankok tőkeerejének aránya meghaladta a némettség népességszám arányát. Tovább erősítette a német pénzintézeteket az, hogy nem csak németek, hanem más nemzetiségűek is itt helyezték el betétjeiket.

A német többségű településeken az ott tevékenykedő helyi bankok és takarékpénztárak száma és jelentősége is lecsökkent, mert az 1930-as évektől háttérbe szorították őket a tőkeerős, részvénytársaságként működő pénzintézetek. A gazdaság szerkezetéből – agrárium és kézműipar dominanciája – következtében a falusi lakosság a részvénytársaságokkal szemben bizalmatlanabb volt, a városi kereskedő, kézműves, kisiparos réteg hitelígye-
nye és pénzbefektetési hajlama ugyanakkor magasabb volt, ezért bizalommal fordultak

ezen bankokhoz. Az 1930-as évek eleji gazdasági válság és a földművesek adósságát átválaló törvény (1936) nagyfokú korlátozást jelentett a falvakban működő magán-pénzintézeteknek. A paraszti adósságok eltörlése komoly veszteséget okozott a kisebb bankoknak, ezért sokuk megszűnt vagy beleolvadt a regionális bankokba. Ez a folyamat különösen igaz és látványos volt a Bánságban, ahol a regionális bank, melybe a falusi intézetek fuzionáltak, a Pancsovai Népbank (Patschowaer Volksbank) volt. Ez volt a legnagyobb német regionális bank, mely nyolc fiókkal rendelkezett. A teljes részvénytőke 20,5%-át, a befeketések 28,5%-át, a megtakarítások 24,3%-át birtokolta, míg ezek az arányok a német bankok körét vizsgálva rendre 47, 53,3 és 55%-ot tettek ki.

További jelentősebb bank volt a Verseci Népbank (Werschetter Volksbank), a Kudrici (Temeskutas) Népbank (Kudritzer Volksbank) és a Fehértemplomi Takarékpénztár (Weißkirchner Sparkasse). Az olyan tehetősebb településeknek, mint Károlyliget (Charleville), Szentborbála (Soltur), Szenthubert (Sankt Hubert), Nagytószeg (Heufeld), Kistószeg (Mastort), Németcsernya (Deutsch-Zerne), Tamásfalva (Hettin) és Nagyikinda (Groß-Kikinda) a Bánság szétdarabolódása után nem maradt regionális bankja; a Pancsovai Népbank a módosi és nagyikindai fiókok létesítésével próbálta betölteni az űrt.¹¹

2.5. A jugoszláviai Bánság német megszállásának hatásai¹²

A korábban egységes tájat Jugoszlávia és a Bánság német megszállása, valamint a Bácska–Baranya–háromszög Magyarországhoz történt visszacsatolása teljesen szétdarabolta. A német népcsoportvezetés feladata volt a terület hadigazdaságba történő bevonása. Ez igen komoly feladatnak tűnt, ugyanis az infláció óriási volt, így nehéz volt a földműveseket termelésre kényszeríteni. A szerb földművesek pedig a feketegazdaságban való magas részvételük miatt tovább rontották a piaci helyzetet. A lakosság élelmiszerral és ruházattal történő ellátása a lehetőség szerint alakult. Az adókat alacsonyan tartották – a föld utáni adó Szerbia egyéb részeihez viszonyítva a fele volt a bánságinak. 1944-ben a földművesek ösztönzésére 700 dinár/hold jutalmat adtak, ha az előző évi termésátlagot tudta termelni. A Bánság teljesítménye a mezőgazdasági termékek termelése terén kiemelkedett, de a folyamatos fejlesztések (tenyésztés és vetőmag biztosítása) is hozzájárult ehhez. Az infrastruktúra szempontjából történetek ezen kívül jelentősnek mondható fejlesztések a megszállás éveiben.

A Nyugat-Bánság 870 km-es szilárdburkolatú úthálózata azért nem volt kielégítő, mert számos földbirtokhoz nem vezettek állandó utak, továbbá a létezők is rossz, leromlott állapotban voltak. Az útépitést a nyersanyaghiány nehezítette leginkább, a szükséges építőanyagot Horvátországból szállították nagy nehézségek árán egészen 1944-ig, a Versec melletti kőbánya megnyitása és vasúthálózatba csatlakoztatásáig. A megépült útvonalak közül kiemelendő a Padé–Csóka, a Borcsa–Csenta és a Nagybecskerek–Versec szakaszok. A Borcsa–Csenta útszakasz létesítésével jelentősen lerövidült a Belgrád–Nagybecskerek távolság. Másik fontos beruházás a terület árvízvédelmének kiépítése volt főleg a Tiszán. 1942 tavaszán a mezőgazdasági művelés alatt álló földek 1/3-a került víz alá, így szükségessé vált a még Magyarország által épített, de a Jugoszláviához tartozás éveiben elhanyagolt árvízmentesítő rendszer korszerűsítése, melyet másfél év alatt sikerült elérni. Ennek a rendszernek a beüzemelése hozzájárult az árvizek levezetéséhez, évtizedekig nem történt hasonló beruházás.

3. Német hatások a romániai Bánságban

A Bánság keleti része eltért természetföldrajzi adottságaiban a nyugati résztől. Utóbbit ugyanis délkeleti irányból a Déli-Kárpátok vonulata határolja, így a mezőgazdasági kultúrán kívül a hegyvidékekhez köthető gazdasági ágak (bányászat, erdőgazdálkodás) alakultak ki. A Krassó–szőrényi iparvidék kialakulásában, főleg a kezdeti fázisban nagy szerepe volt a német (osztrák) származású bányászoknak. Oravica és Boksánbánya környékén, Mathias Brunner vezetésével, osztrák bányászok elkezdik a törökök által 1688-ban elhagyott vas-és rézbányák ismételt feltárását. 1718 őszen Oravicára érkezik az első 13 tiroli bányász, őket rövid időn belül újabb bányászok és olvasztárok követték: Csehországból 10 bányász, két vasolvasztómester, két rézolvasztó-mester, két kovácsmester és egy kohóépítőmester.¹³ A következő évben, 1719 Boksánbányán felépítik és üzembe helyezik az első, Frederich Freiberg bányafelügyelő tervezte kohót. Az üzem neve „Alt Werk” volt, és nagyolvasztó-kemence, öntőde, kovácsműhely is működött benne. A gépeket a Berzava folyó vizével hajtották. A nagyolvasztó tüzelőanyaga a faszén volt, amit a környező bükkfaerdőkből termeltek. 1722-ben üzembe helyezték az új kohót üzembe Boksánbányán. Mivel az „Alt Werk” ki volt téve a Berzava áradásainak, a kohót áthelyezték, és a „Neu Werk” területén építették fel. Az évtizedben Boksánbánya már az egész Bánságot és részben Erdélyt is ellátta vassal. A század közepétől a bécsi udvari kamara szabályozásainak következtében egyre inkább a tőkés kezébe került a későbbiekben igen jelentős iparvidékké alakult terület bányászata és a rá épülő ipara.¹⁴

A Kelet-Bánságot az I. világháborút lezáró békeszerződések Romániának ítélték, így a Nyugat-Bánsággal szemben ezután a politikai hovatartozása miatt is eltérő fejlődési pályát futott be. A kisebbségi jogokat – Jugoszláviához hasonlóan – Romániában sem tisztelték, ennek egyik eszköze az 1921-es agrárreform, mely politikai és nem gazdasági indíttatású volt. Az eredetileg a nagybirtokok felosztását célzó intézkedés végül a kis- és középbirtokosokat (főleg magyar és német nemzetiségűeket) sújtotta. A bánsági ipar szenvedte el jobban a hatalomváltást, visszaesett a termelés a bányavidék üzemében, megnőtt a munkanélküliség. 1933-tól, Hitler hatalomra kerülését követően a mezőgazdasági és ipari termékeknek Németország lett a felvevőpiaca. Az üzemek száma lecsökkent, az üzemméretek viszont növekedtek. Különösen Temesváron figyelhető meg új iparágak meghonosodása, elsősorban az elektronika, vegyipar említendő, de a korábbi hagyományos iparágak is másodvirágzásukat élték (textilipar, bőripar, élelmiszeripar). Berlin hatása tetten érhető a német nemzetiség autonómiatörekvéseinek kiéleződésén (Romániai Németek Szövetsége – Verbandes der Deutschen in Rumänien), valamint a román politikai életbe történő beavatkozásban (Antonescu fasiszta államának megeremtése) is. A Harmadik Birodalom agresszív külpolitikája igen negatívan hatott a Bánságra (beleértve az 1941-től német csapatok által megszállt Nyugat-Bánságot is). Gazdaságpolitikai szempontból is negatív folyamatok figyelhetők meg. A vállalkozás szabadságát korlátozták, a resicai iparvidékben pedig a Hermann Göring Konzern szerzett többségi részesedést a Skoda Művekkel és a bécsi Kreditanstalttal szemben.¹⁵ A fő húzóágazat a fegyver- és hadianyaggyártás lett. A romániai népi németek 1942-től tömegesen, mintegy 40 ezren teljesítettek szolgálatot a román hadseregben és 57200-an valamelyik birodalmi német alakulatban (Wehrmacht, SS), akik közül 8-9 ezren estek el. A bánsági németek a nevezett számok mintegy 40%-át teheték ki, amely – a háború utáni kitelepülések ellenére is – óriási vérvesztéséget jelentett, és megszenvedő demográfiai következményekkel járt volna önmagában is.

Összegzés

A köznapi gondolkodásban a népi németek jelentősége egy-egy kárpát-medencei tájat illetően nem minden aspektusában ismert. Magyarországnak egy olyan történeti korszakában voltak ugyanakkor aktív szereplők, amikor a közép-európai nagyhatalmak átrendeződtek vagy megszűntek, és a kialakult nemzetállamokban – a helyi, területi szintet kivéve – kisebbségben éltek. Ennek ellenére jelentőségük nem nivellálódott, számuk pedig az eleinte magas szaporulatuk után sem csökkent drasztikusan, ami a censusok megbízhatatlan adataiból is kiderül. A németek hatása, legyen szó a népi német telepesekről, a Habsburg Birodalomból elvándorolt, németajkú iparosokról vagy Németország külső befolyásáról, igen jelentős, a Bánság törökkor utáni korszakában, még a II. világháború utáni szocialista fejlődését tekintve is Jugoszlávia és Románia nemzetgazdaságának egészét nézve. E rövid cikk nem adhat a német jelenlét teljes keresztmetszetéről leírást. Egyrészt a különböző etnikumok helyi érintkezéseinek milyenségére, másrészt azokra a mentális értékekre gondolunk, melyet a többi etnikum a németiségre gyakorolt, illetve a németiség vett át és „exportált” a későbbi kitepüléssel Németországba.

JEGYZETEK

1. Lásd erről bővebben Marjanucz László (2002): Adalékok a Habsburg berendezkedés és telepítés bánsági történetéhez. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti Tanulmányok. 5. Szeged. 2002.
2. Marjanucz László (2003): Autonómia és regionalitás összefüggései a Temesi Bánság 18. századi történetében. In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.). Autonóm közösségek a magyar történelemben. Kiskunfélegyháza, 2003. 107–119. old
3. Gulyás László (2009): A Bánság a török kiűzésétől 1918. I. m. Horváth Gyula (szerk.): Dél-Erdély és Bánság. A Kárpát-medence régiói 9. Dialóg Campus. Pécs–Budapest. 2009. 25–44. old.
4. Mendöl Tibor (1963): Általános településföldrajz. Akadémiai Kiadó. Budapest. 567 old.
5. Jordan, Sonja (1967): Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert (=Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, Bd. 17), München.
6. <http://www.hog-perjamosch.de/13912/13966.html> (2010. 01. 15.)
7. Wüsch, Johann (1967): Beitrag zur Geschichte der Deutschen in Jugoslawien für den Zeitraum von 1934 bis 1944. 208. old.
8. Scherer, Anton: Einführung in die Geschichte der donauschwäbischen Literatur. 1960. 31 old.
9. Hesse, Paul (1943): Der Donau-Karpatenraum. Hauptamt Volksdeutsche Mittelstelle. Stuttgart.
10. Egger, Leopold (1983): Das Vermögen und die Vermögensverluste der Deutschen in Jugoslawien. Landmannschaft der Donauschwaben in Baden-Württemberg e.V. Sindelfingen. 172. old.
11. Egger, Leopold (1983): Das Vermögen und die Vermögensverluste der Deutschen in Jugoslawien. Landmannschaft der Donauschwaben in Baden-Württemberg e.V. Sindelfingen. 180. old.
12. Dritter Gesamtbericht des Generalbevollmächtigten für die Wirtschaft in Serbien Januar 1944. Bundesarchiv Lastenausgleichsarchiv Ost-Dok. 18-5B. Bayreuth. 92–95. old.
13. Lupșiasca, Karl Ludwig (1993): Zur Ansiedlung des Banater Berglands. (Mit Zeittafel zur Ansiedlung des Banater Berglands). – In: Heimathefte der Banater Bergland-Deutschen, Heft 12, 1993 május, 5–10. old.
14. http://www.banaterra.eu/magyar/H/hbit/Webhely/igy%20kezdodott/első_150_sz/igy_kezdodott.htm (2010. 01. 15.)
15. Rieser, Hans-Heinrich (2001): Das rumänische Banat – eine multikulturelle Region im Umbruch. Geographische Transformationsforschungen am Beispiel der jüngeren Kulturlandschaftsentwicklung in Südwestrumänien. Jan Thorbecke Verlag. Stuttgart. 90–97. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ács Zoltán (1987): A harmadik honalapítás. Koszmosz Könyvek. Budapest.
- Ács Zoltán (1996): Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Bartos-Elekes Zsombor–Faragó Imre–Zentai Ármin szerk. (2003): A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914. Talma Kiadó. Pécs. 247 old.
- Dritter Gesamtbericht des Generalbevollmächtigten für die Wirtschaft in Serbien Januar 1944. Bundesarchiv Lastenausgleichsarchiv Ost-Dok. 18-5B. Bayreuth. 92–95. old.
- Egger, Leopold (1983): Das Vermögen und die Vermögensverluste der Deutschen in Jugoslawien. Landmannschaft der Donauschwaben in Baden-Württemberg e.V. Sindelfingen. 149–192. old.
- Gulyás László (2009): A Bánság a török kiűzésétől 1918. I. m. Horváth Gyula (szerk.): Dél-Erdély és Bánság. A Kárpát-medence régiói 9. Dialóg Campus. Pécs-Budapest. 2009. 25–44. old.
- Kókai Sándor szerk. (2006): A Délvidék történeti földrajza: A Nyíregyházán 2006. november 17-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Nyíregyházi Főiskola Földrajzi Tanszéke. Nyíregyháza. 314 old.
- Kósa László–Filep Antal (1975): A magyar nép táji-történeti tagolódása. Akadémiai Kiadó. Budapest. 63–66. old.
- Marjanucz L. (2002): Adalékok a Habsburg berendezkedés és telepítés bánsági történetéhez. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti Tanulmányok. 5. Szeged. 2002.
- Marjanucz L. (2003): Autonómia és regionalitás összefüggései a Temesi Bánság 18. századi történetében. In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.). Autonóm közösségek a magyar történelemben. Kiskunfélegyháza, 2003. 107–119. old.
- Niedermaier, Paul (1996): Der mittelalterliche Städtebau in Siebenbürgen, im Banat und im Kreischgebiet. Teil I. Die Entwicklung vom Anbeginn bis 1241. Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde. Heidelberg.
- Rieser, Hans-Heinrich (2001): Das rumänische Banat – eine multikulturelle Region im Umbruch. Geographische Transformationsforschungen am Beispiel der jüngeren Kulturlandschaftsentwicklung in Südwestrumänien. Jan Thorbecke Verlag. Stuttgart.
- Rónai András (1989): Térképezett történelem. Magvető Könyvkiadó. Budapest.
- Rónai András (1993): Közép-Európa Atlasz. Szent István Társulat – Püski Kiadó. Budapest.